www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Misis Havraniye Hanı

Misis (Havraniye) Han

Ökkeş Hakan Çetin* - Nurşen Özkul Fındık** - Muhammet Görür***

Abstract: Misis (Mopsuesta, Mamistra) is on the commercial, military and pilgrimage route to Northern Syria and Mesopotamia via Adana and Belen Pass, coming from the direction of Tarsus and Gülek Straits. Thus, it is of great strategic importance. In addition, the goods in the trade caravans coming from Erzurum and Trabzon in the Middle Ages were stored by Italian merchants by descending to Misis via Göksun. Or the distribution of goods was made by sending them to Yumurtalık via the Ceyhan River or Gökvelioğlu. This shows that Misis was an important center in the Middle Ages, as it was in almost every period. For this reason, trade structures are as important as the bazaar and market in the settlement. Khan of Misis, which is one of these buildings and constitutes our study subject, is located in Adana Province, Yüreğir District, Yakapınar Town, Geçitli/Havraniye Village borders, just southeast of Misis Stone Bridge on the Ceyhan River and on the eastern side of the Adana-Ceyhan road. As a result of the excavations for the restoration carried out in 2015, most of the parts that remained under the ground were unearthed. The building has been demolished up to the foundation level, except for the northern wall and the rectangular vaulted sections in the south. However, the plan features can be determined partially based on the existing remains. Researchers divide the Mamluk Khans into two types as square and rectangular. Khan of Misis is also included in the square plan, single storey type, the courtyard of which is surrounded by spaces in the form of a gallery. This building can be dated to the end of the 14th century or the beginning of the 15th century, taking into account the features such as plan, facade layout and ornamentation program.

Structured Abstract: The subject of the study is Misis Inn, located on the eastern side of the Adana-Ceyhan road, at the southeast end of the Misis Stone Bridge on the Ceyhan River, within the borders of the Geçitli/Havraniye Village of Adana Province, Yüreğir District, Yakapınar Town.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Asst. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Art History
ORCID: 0000-0003-1651-2329

hakan.cetin@hbv.edu.tr

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Art History
ORCID: 0000-0003-0280-1226

nursen.ozkul@hbv.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Asst. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Art History
ORCID: 0000-0002-1642-6773

muhammet.gorur@hbv.edu.tr

Cite as/ Atıf: Çetin, Ö.H., Fındık, N.Ö. & Görür, M. (2021). Misis Havraniye Hanı. *Turkish Studies*, 16(7), 85-112.
<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.54788>

Received/Geliş: 29 November/Kasım 2021

Accepted/Kabul: 27 December/Aralık 2021

Published/Yayın: 31 December/Aralık 2021

Checked by plagiarism software
CC BY-NC 4.0

The aim of the research is to date the khan, which was under the ground until the restoration excavations in 2015, without any information about its plan and architectural features except for the northern façade and the portal, by introducing it with its plan and architectural features, based on the foundation and wall traces unearthed after the excavation.

Before giving information about the plan and architectural features and dating that have not been discussed until now, it is important to look briefly at the city of Misis and its history, especially in terms of forming the basis for our dating experiment. For this reason, the name and history of the settlement constitutes the introduction of the study.

The name of the city, which was founded 27 km from Adana in the west of the Ceyhan River, is mentioned as Mopsuestia in ancient sources, Mopsuesta, Mamistra (Mampsista, Mamista, Malmistra) in Byzantine and Crusader sources. It is called Masista in Syriac, Massîsa (Masisa) in Arabic, and Misis in Turkish.

Due to the current situation, there is not much construction around the khan. There is a stone bridge to the north, and the remains of the Lokman Hekim Mosque, which is considered to have been built during the Ottoman period, in a garden next to the road that borders it on the west.

The building, whose construction epitaph has not survived, is dated between the 13th and 17th centuries by the researchers. Written sources contain different information about the construction date of the khan.

The square planned structure consists of an open courtyard without a portico in the middle and gallery sections surrounding it from four directions. The portal and the east wall of the building are seen in the north, and the square planned iwan recessing the courtyard and the wall fragment to the east of it can be seen in the south. Since the sections of the structure unearthed by excavation are at the foundation level, the formation and divisions of the spaces and the door details can be partially determined. Even at the foundation level, the wall and floor traces unearthed after the excavation provide information about the plan. To the south of the portal, there is a rectangular planned entrance in the north-south direction, two rectangular-planned sections in the north-south direction on both sides, and another rectangular-planned section in the east-west direction to the east of these spaces. This section opens to the courtyard with a door from the west. The interior of the rectangular planned space in the north-south direction to the east of the courtyard is divided into three parts by the east-west oriented walls, traces of which can be seen at the foundation level. The courtyard is accessed from this space through two door openings in the north and south. Similarly, in the south, there is a rectangular planned space in the east-west direction. This place opens to the courtyard with a door from the east. In addition, it can be said that the rectangular planned section in the east-west direction on the axis was added later, based on the dilatation on the wall. There is a large arched opening in the south of the space, a niche in the west, and a door in the axis to the north. It is seen that a stepped bench with a width of about one meter is located symmetrically throughout the closed spaces that surround the courtyard from three directions. Of these terraces, the arrangement with six niches in the south and east, and three niches in the north attracts attention. It is possible to say that a similar arrangement may be in the section under the road in the west.

Only the eastern part of the northern façade and the portal has survived to the present day. The portal located on the axis on the façade is vaulted kavsara. On the surface of the stepped siege arch, lotuses frame palmettes; In the medallions to the east and west of the belt stirrups, botanical motifs consisting of palmettes and rumis emerge from a center.

There is a rectangular door on the northern façade of the space, which protrudes into the courtyard on the south axis, and a small window opening above it. The east and west facades are kept quite plain. On the south façade, the arched opening of the gallery opening to the courtyard and the walls of the space added later can be seen. In the last photograph, the arch and the dilatation on the wall of the space support this view.

According to the existing remains, cut and rubble stone were used as construction materials, and lime mortar and plaster were used as binding materials.

The single-storey building is similar to the mixed type khans in Anatolian khan architecture, with the shelter section surrounding the open courtyard without a portico from four directions. However, in terms of the arrangement, it shows more common features with the Ayyubid and Mamluk period khans than the Anatolian

Seljuk period khans. No example from the Anatolian Seljuk period, in which the square planned open courtyard without a portico was surrounded by spaces from four directions, is not known today. The closest example from Anatolia is the Khan No. 1 in Balat, which belongs to Menteşeoğulları. Khan of Misis has a square plan, a courtyard without a portico, and the courtyard is surrounded by galleries on three sides, from the Ayyubid era in Syria Koşar Han (mid-12th century), Tumen Han (1189), Aru Han (1181-182); It is similar to Etne (1234), Aiyash Han (1291), Breidj Han (1320), Seyhun Han (14th century), Sebil Han (1371-1372) etc. from the Mamluk period.

When we evaluate it in terms of façade layout, the building differs from the Anatolian Seljuk examples with its overhanging and not high portal arrangement, which is flush with the façade. Such practices are also seen in Eyyubi and Mamluk Khans in Syria and Southern and Southeastern Anatolia Regions. When considered in terms of interior space, the beginnings of wall piers on the walls of the eastern and southeastern sections, which were unearthed after the excavation, show parallelism with the practices in the khans of the Mamluk period in Syria (Seyhun Han, 14th century, Sebil Hani 1371-1372).

When evaluated in terms of ornamentation, the khan differs from the Anatolian Seljuk khans in that it does not have an intense ornamentation program, and the ornamentation programs in the portal arch surface and the medallions on both sides of the arches, from the Eyyubi and Mamluk khans where the ornamentation is not seen.

As a result; Based on the concrete data and historical sources obtained as a result of on-site investigations, we see that the building has a square plan, a single-storey, a courtyard without a portico, and a gallery arrangement surrounding the courtyard. As the construction date, we can say that it was built after 1375, when the Mamluks completely abolished the Armenian Kingdom of Cilicia, based on the traces from the building, the finds uncovered in the excavations made around it, and that it was the Khan of Mamluk period, not the Seljuk. In addition, it is understood from the kilns and ceramic pieces belonging to the ceramic workshop that was unearthed in the lower levels during the excavations in the south of the caravanserai that intensive ceramic production was carried out in this area at the beginning of the 13th-14th centuries during the rule of the Armenian Kingdom of Cilicia. The location of the khan on this workshop area also supports this dating.

Misis is located on important trade routes and the pilgrimage route, and the bridge next to it provides an important connection between the two sides; increased the importance of both the bridge and the inn. For this reason, the building was repaired and used during the Ramazanoğulları and Ottoman periods.

Keywords: Art History, Misis Han, Mamluks, Havraniye, Trade

Öz: Misis (Mopsuesta, Mamistra), Tarsus ve Gülek Boğazı yönünden gelip, Adana ve Belen Geçidi üzerinden Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya giden ticari, askeri ve hac yolu üzerindedir. Bundan dolayı stratejik önemi çok büyüktür. Ayrıca Orta Çağ'da Erzurum ve Trabzon yönünden gelen ticaret kervanlarındaki mallar Göksun üzerinden Misis'e inerek buradaki İtalyan tüccarlar tarafından depolanıyor veya Ceyhan Nehri ya da Gökvelioğlu üzerinden Yumurtalık'a gönderilerek dağıtımı yapıyordu. Bu da Misis'in hemen her dönemde olduğu gibi Orta Çağ'da da önemli bir merkez teşkil ettiğini göstermektedir. Bu nedenle yerleşimde çarşı pazar kadar ticaret yapıları da büyük önem arz etmektedir. Bu yapılardan biri olan ve çalışma konumuzu teşkil eden Misis Hanı, Adana İli, Yüreğir İlçesi, Yakapınar Beldesi, Geçitli/Havraniye Köyü sınırlarında, Ceyhan Nehri üzerindeki Misis Taş Köprü'nün hemen güneydoğu ucunda ve Adana-Ceyhan yolunun doğu kenarında yer almaktadır. 2015 yılında gerçekleştirilen restorasyona yönelik kazı çalışmaları neticesinde toprak altında kalan kısımlarının büyük bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Yapı, kuzey duvarı ve güneydeki dikdörtgen planlı tonoz örtülü bölümler hariç temel seviyesine kadar yıkılmış vaziyettedir. Ancak mevcut kalıntılardan hareketle plan özellikleri kısmen belirlenebilmektedir. Araştırmacılar Memluklu Hanlarını kare planlı ve dikdörtgen planlı olmak üzere iki tipe ayırmaktadır. Misis Hanı da kare planlı, tek katlı ve avlusu galeri biçiminde mekânlarla kuşatılan tip içine girmektedir. Eser, plan, cephe düzeni ve süsleme programı gibi özellikleri dikkate alınarak 14. yüzyıl sonu veya 15. yüzyılın başlarına tarihlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Adana, Misis Hanı, Memluklular, Havraniye, Ticaret

Giriş

Çalışmamızın konusunu Adana İli, Yüreğir İlçesi, Yakapınar Beldesi, Geçitli/Havraniye Köyü sınırlarında, Ceyhan Nehri üzerindeki Misis Taş Köprüsü'nün hemen güneydoğu ucunda, Adana-Ceyhan yolunun doğu kenarında yer alan Misis Hanı (Kervansarayı) oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı, 2015 yılında restorasyona yönelik kazılara kadar toprak altında olan, kuzey cephesi ve taçkapısı dışında planı ve mimari özellikleri hakkında bilgi bulunmayan hanı, kazı sonrası ortaya çıkarılan temel ve duvar izlerinden hareketle plan ve mimari özellikleriyle tanıtarak tarihlendirmektir.

Bugüne kadar ele alınmayan plan ve mimari özellikler ile tarihlendirme hakkında bilgi vermeden önce yapının yer aldığı Misis kenti ve tarihine kısaca bakmak özellikle tarihlendirme denememize zemin oluşturmaları bakımından önemlidir. Bu nedenle yerleşimin ismi ve tarihçesi çalışmanın girişini oluşturmaktadır.

Ceyhan Nehri'nin batı kıyısında Adana'ya 27 km. uzaklıkta kurulan şehrin adı, Eskiçağ kaynaklarında Mopsuestia, Bizans ve Haçlı kaynaklarında Mopsuesta, Mamistra (Mampsista, Mamista, Malmistra) şeklinde geçmektedir. Süryânîce'de Masista, Arapça'da Massîsa (Masîsa), Türkçe'de Misis olarak adlandırılmaktadır. Hristiyanlığın Anadolu'ya yayılmasından sonra dini bir merkez haline gelen Mopsuestia özellikle piskopos Theodoros vasıtası ile tanınmıştır. 550 yılı Haziranı'nda Bizans İmparatoru Iustinianos zamanında burada bir konsil toplanmış, ardından şehir Mopsuestia adıyla anılmaya başlanmıştır. Şehrin adı 11. yüzyıl Bizans kaynaklarında Mamista olarak kaydedilmektedir (Ünal & Girginer, 2007, s. 492).

Misis ve civarında özellikle Akropol'ün batı yamacında yürütülen çalışmalarda M.Ö. 8000'lerde başlayan Neolitik Çağ'dan, M.Ö. 5500'lerde ortaya çıkan Kalkolitik Çağ'a kadar tarihlenebilecek kalıntılar bulunmuştur. Özellikle yüksek seramik kalitesi ve obsidyen aletlerin çokluğu dikkat çekicidir (Salmari & D'Agata, 2011, s. 22-33). Araştırmalardan da anlaşılabileceği üzere Misis, Neolitik Dönem'den günümüze kadar olan tarih öncesi ve tarihi dönemleri içinde barındıran ender yerleşim alanlarından biri olup, çağlar arasında karşılaştırma olanağı sağlayan tarihsel bir tabakalaşma/stratigrafi sunmaktadır.

Kalkolitik Dönem'de nehir olanaklarından yararlanan ve sırtını kayalık dağ silsilesine dayayarak ovanın olanaklarını bolca kullanan Misis Kenti; Hitit, Pers, Grek, Roma ve Bizans dönemlerinde İpek Yolu üzerinde önemli bir ulaşım ve ticaret merkezidir. Yapılan çalışmalarda, ilk yerleşimin M.Ö. 2 bin yılı ortalarında Hitit İmparatorluk döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Marjory and Williams, 1954, s. 121-174). Kentte M.Ö. 1. binyılın ilk yarısında da Asur egemenliği söz konusudur. M.Ö. 334 yılından itibaren Büyük İskender'in egemenliğine giren kent, Büyük İskender'in ölümüyle Seleukosların idaresine geçmiştir (Buyruk, 2016, s. 237).

Kilikya Pedias sahilleri boyunca uzanan kervan yolu üzerinde kurulu Misis Antik Kenti, Roma ve Bizans dönemlerinde önemini korumuştur (Freely, 2008, s. 172-173). Misis Nekropolü genelde kalkır kayaç lokasyonları üstünde olmak üzere çok geniş bir alana yayılmıştır. Kent nekropolünde kalkere oyulmuş oda mezarları çoğunluktadır (Buyruk, 2016, s. 237, 238). Bizans İmparatoru Herakleios, Müslüman Araplar'ın Anadolu'ya yaptığı akınları önlemek ve arada tampon bir bölge oluşturmak amacıyla Antakya ile Misis arasındaki bütün kaleleri yıktırmasına rağmen Araplar, Emevîler döneminde Misis Şehri, Ebû Ubeyde b. Cerrâh veya onun kumandanlarından Meysere b. Mesrûk tarafından ele geçirilmiştir (Belâzûrî, 1987, s. 234-235).

Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında İslâm dünyasındaki iç karışıklıklardan faydalanan Bizans İmparatoru 4. Konstantinos'un 685 yılında yeniden Bizans topraklarına kattığı Misis, 703'te Abdülmelik'in oğlu Abdullah tarafından geri alınmıştır. Kentin iç kalesi eski temelleri üzerinde tekrar inşa ettirilerek, Tellûlhısın'da da bir cami yaptırılmıştır (İb- nûl-Esîr, 2008, s.500;

Demirkent, 2005, s. 178). Ömer b. Abdülazîz şehrin dış mahallesi olan Keferbeyya'da bir cami ve bir sarnıç yaptırmıştır. Belâzürî, Kale Camisi adıyla bilinen bu caminin Mu'tasım-Billâh zamanında yıkıldığını söylemektedir (Belâzürî, 1987, s. 237). Diğer bir rivayete göre Keferbeyya, Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd veya Mehdî-Billâh döneminde kurulmuştur. Hişâm b. Abdülmelik şehrin kalesinin dış kısmını (rabat) inşa ettirmiş, 2. Mervân ise Ceyhan Nehri'nin doğusunda Husûs Mahallesini, 743 yılında ise Adana ile Misis arasında Velîd Köprüsü'nü yaptırmıştır. Köprü, Mu'tasım-Billâh tarafından 840 yılında onarılmıştır (Demirkent, 2005, s. 179).

Halife Mansûr 756-757 yılında olan şiddetli bir deprem nedeniyle hasar gören surları tamir ettirip, 8000 muhacir yerleştirerek şehrin çok azalmış olan nüfusunu arttırarak, şehre Ma'mûre adını vermiştir (Belâzürî, 1987, s. 237). Halife aynı zamanda, Misis'te Kale Camisinden daha büyük bir cami yaptırmıştır. Bu cami Halife Me'mûn döneminde valilerden Abdullah b. Tâhir b. Hüseyin tarafından genişletilmiştir (Demirkent, 2005, s. 179).

Emevî Halifesi 2. Mervân döneminde sürgün edilen İranlı, Slav ve Hristiyan Nabatîler, 757 yılında Misis Şehrine yerleştirilerek, kendilerine toprak ve ev verilmiştir. Halife Mehdî-Billâh, Keferbeyya'nın planını değiştirip, şehrin güvenliğini sağlamak için etrafını hendeklerle çevirmeye çalışıp, Misis'teki asker sayısını 2000'e çıkarmıştır (Demirkent, 2005, s. 179). 781/82'de Halife Hârûnürreşîd Misis'e gelince camiyi tamir ettirmiş ve şehirdeki asker sayısını arttırmıştır.

Misis 803 yılındaki büyük depremde tahrip olmuştur. 804'de Bizans kuvvetleri Çukurova bölgesine girerek Misis ve Aynizerbâ'yı (Anazarba) yağmalayıp halkını esir alırlar. Hârûnürreşîd süratle bölgeye gelip, Bizanslılar'ı buradan uzaklaştırmıştır (Demirkent, 2005, s. 180). 811 yılındaki depremde şehrin surları ve bazı mahalleleri civardaki üç köyle birlikte harap olmuştur. Süryânî Mihail, depremden sonra Ceyhan Nehri'nin sularının gemiler karaya oturacak kadar alçaldığını söylemektedir (Süryani Mihael, 1899-1924, s. 17).

Halife Me'mûn, Mart 830'da Bizans'a karşı çıktığı Anadolu seferinde Misis üzerinden geçen yolu kullandı. Ertesi yıl Bizans İmparatoru Theophilos, Çukurova bölgesine girerek Misis'i ve civarını tahrip etmiştir. Bu sefer esnasında Bizans ordusunun yaklaşık 1600 kişiyi öldürdüğü, 7000 kişiyi de esir aldığı rivayet edilir. Ardından Me'mûn Bizans'a karşı sefer düzenledi ve onları barış istemeye zorladı (Ya'kübî, 2002, s. 465-466; İbnü'l-Esîr, 2008, s. 419). Theophilos, Me'mûn'un Bizans'tan aldığı kaleleri geri vermesi ve beş yıllık barış antlaşması imzalaması karşılığında 100.000 dinar ödemeyi ve 7000 Müslüman esiri serbest bırakmayı önermiş ancak Me'mûn bunu kabul etmemiştir (Avcı, 2003, s. 98).

Kuzey Suriye, el-Cezîre ve Çukurova'da 859 yılındaki büyük depremde birçok yerleşim yeri ile Misis'de tahrip olmuştur (Demirkent, 2005, s. 180). İmparator 2. Nikephoros Phokas 963'de Çukurova'ya sefer yaparak Adana'yı ele geçirmiştir. İmparator Adana halkının Misis'e kaçması üzerine Domestikos Ioannes Çimiskes'i onları takip etmesi için Misis'e göndermiştir. Misis'i bir süre kuşatan Çimiskes erzak tükenince kuşatmayı kaldırıp geri çekilmiştir. Aynı yıl İmparator Nikephoros ordusu ile Misis'i elli gün süreyle kuşatmış, fakat o da yiyecek sıkıntısı yüzünden kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir. Ancak 15 Temmuz 965'de Domestikos Ioannes Çimiskes Misis'i ele geçirmiştir (Edwards 1987, s. 198-199). Şehir halkı Keferbeyya'ya çekilip bu saldırıdan korunmaya çalıştıysa da Çimiskes Keferbeyya'yı da ele geçirerek yaklaşık 200.000 kişiyi esir almıştır (Belâzürî, 1987, s. 561). Misis ve Tarsus'un kale kapıları yaldızlanarak zafer ganimeti diye İstanbul'a götürülmüş, bölgeye Ermeniler yerleştirilmiştir.

Anadolu Selçukluları'nın kurucusu 1. Süleyman Şah 1082'de Tarsus'u, 1083'te Adana, Aynizerbâ ve Misis'i fethetmiştir (İbnü'l-Esîr, 2008, s. 138). Ancak Anadolu'da Selçuklu fetihlerinin hemen arkasından başlayan 1. Haçlı Seferi sırasında (1097) Çukurova'nın bu şehirleri Antakya üzerine yürüyen Haçlılar tarafından zaptedilmiştir (Demirkent, 2005, s. 37).

Çukurova'ya önce gelip Tarsus, Adana ve Misis'i 8 Ekim 1097 tarihinde Türkler'in elinden alan Haçlı liderlerinden Bohemund'un yeğeni Tankred, bu üç şehri kendisinden bir süre sonra bölgeye gelen Baudouin de Boulogne'a teslim etmek zorunda kalmıştır. Baudouin buralara kendi adamlarını yerleştirerek bölgeden ayrıldıktan sonra 1101 yılında Tankred, Misis'i geri almıştır. Ancak 1103'te Antakya Prinkepsliği ile birlikte Çukurova'daki Adana, Tarsus, Misis şehirlerini dayısı Bohemund'a teslim etmiştir. Aynı yıl Kilikya'ya giren Dânişmendliler Tarsus, Misis ve Aynizerbâ'yı yağmalayıp geri dönmüşlerdir (Ersan, 1995, s. 25). Ertesi yıl Bizanslı Monastras Longinias bu şehirlerin hepsini tekrar Bizans egemenliğine katmıştır.

Antakya Prinkepsliği'nin idaresini üzerine almış olan Tankred 1107'de Bizans'tan Misis'i geri almıştır. 2. Bohemund 1130 yılında Kilikya'yı istilâya başlayınca bölgeye hâkim olan 1. Leon, Dânişmendli Emîr Gazi'den yardım istemiş, yapılan savaşta 2. Bohemund öldürülmüştür. 1. Leon 1131'de Misis, Tarsus ve Adana'yı ele geçirmiştir. Aynı yıl Kilikya'ya bir sefer düzenleyen Emîr Gazi, 1. Leon'a vergi ödemeyi kabul ettirmiş, Misis bir süre Bizans hâkimiyetine girdiyse de 1132-1133'te I. Leon, Misis'i geri almayı başarmıştır (Demirkent, 2005, s.180).

İmparator 2. Ioannes Komnenos 1137'deki Suriye seferi sırasında Çukurova'ya girerek Leon'un 1132-1133 yıllarında işgal ettiği toprakları tekrar Bizans hâkimiyeti altına almıştır (İbnü'l-Esir, 2008, s. 53). Misis, 1144 yılındaki depremde de büyük zarar görmüştür (Demirkent, 2005, s. 180).

Leon'un ailesinden olan Thoros, Çukurova'ya döndükten sonra bölgede Ermeni hâkimiyetini tekrar kurmaya başlamıştır. İmparator Manuel Komnenos, amcasının oğlu Andronikos Komnenos'u Misis ve Tarsus'a vali tayin ederek 12.000 kişilik bir ordu ile bölgeye göndermiştir. Bu sırada Thoros, Kilikya'daki hâkimiyetini tanımayıp Misis'e yürüyen Andronikos'u yenilgiye uğratıp Kilikya'nın hemen hemen tamamına hâkim olmuştur.

Anadolu Selçuklu Sultanı 1. Mesud 1154'te Kilikya'ya girip Misis, Aynizerbâ ve Tel Hamdûn'a kadar ilerlemiştir. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos 1158 sonbaharında büyük bir ordu ile Suriye'ye gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkar. Aynizerbâ ve Misis'i 1159'da almıştır. Thoros'un ölümüyle yerine geçen kardeşi Mleh 1172-73 yılında müttefiki Nûreddin Zengî'nin yardımıyla Adana, Misis ve Tarsus şehirlerini Bizanslılar'dan geri almıştır. Mleh'ten sonra Misis, Adana ve Tel Hamdûn bir süre Haçlıların eline geçtiyse de 3. Rupen 1184 yılında bu kaleleri geri almıştır.

Kilikya Ermeni hâkimi 2. Leon, Venedikliler'e ve Cenovalılar'a Misis'te ticaret yapma izni vermiştir. Bu dönemde Ceyhan Nehri'nin denize döküldüğü yer alüvyonlar sebebiyle henüz tıkanmadığı için limana giren gemiler Misis'e kadar gelebiliyordu. Misis, 1199'da Anadolu Selçuklu Sultanı 2. Süleyman Şah'a tâbi olmuş, daha sonra 1. İzzeddin Keykâvus 1216'da Kilikya üzerine bir sefer düzenleyerek geri dönmüştür (Demirkent, 2005, s. 179).

Rupen Hanedanı Misis'te bir asır boyunca hemen hemen tam bir sükûn içinde hüküm sürmüştür. Şehir en parlak dönemini 1. Hethum zamanında (1219-1270) yaşamıştır. 1243'ten itibaren Kilikya Ermenileri İlhanlılar'a bağılıklarını bildirerek ticarete devam etmişlerdir.

Memlûk Sultanı Baybars, Hama Emîri el-Melikü'l-Mansûr'u büyük bir ordu ile Ermeniler'e karşı yolladı. İki ordu Çukurova'da şiddetli bir savaşa tutuştu (24 Ağustos 1266). El-Melikü'l-Mansûr Ermeniler'i yendikten sonra Misis üzerinden Sîs'e yürüyüp şehri yağmalamıştır. Bu arada Seyfeddin Kalavun da Misis, Adana, Ayas (günümüzdeki Yumurtalık) ve Tarsus'u ele geçirmiştir. 1269'da bölgede meydana gelen deprem Misis ve civarını tahrip etmiştir.

Memlûk ordusu 1332'de Misis'te toplanmış olan Ermeniler'i büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu savaşın ardından Misis, Adana, Melûn ve Tarsus'a 1334-1335 yıllarında da Memlûk akınları gerçekleştirilmiştir. Ermeni Başpiskoposluğunun 1175-1320 yılları arasında Misis'te bulunduğu,

Mısır'dan sık sık yapılan seferler sonunda piskoposluk merkezinin Papa 22. Johannes'in emriyle 1320'de Ayas'a nakledildiği söylenmektedir. Memlükler 1375'te başşehir Sîs'i ele geçirip, Kilikya Ermeni Krallığı'na son vermişlerdir (Freely, 2008, s. 172). Bu sefer sırasında Sîs, Aynizerbâ, Misis, Adana ve Tarsus şehirleri yeniden tahrip edilmiştir. Böylece Misis Memlükler'in hâkimiyeti altına girmiştir.

Bölge Ermenilerden sonra Memlûklulere tabi Ramazanoğulları ve Dulkadıroğulları tarafından yönetilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinin ardından bütün Çukurova bölgesi ve Misis kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Osmanlı döneminde Misis Kalesi derbend mahiyetindedir. 1542'de Misis'in dış mahallesi Keferbeyya'da yaptırılan han, 1830'da Haşan Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. Misis yakınında Ceyhan üzerinde Bizans İmparatoru Büyük Konstantinos'un yaptırdığı köprü de, 1736 yılında orta kemerinin yıkılıp kullanılmaz hale gelmesi üzerine, 1766'da onarılmıştır. Köprü 1832 yılında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa kumandasındaki Mısır kuvvetlerine karşı Belen'de savaşıran Osmanlı ordusu tarafından tahrip edilmiştir (Demirkent, 2005, s. 180).

Misis, 19. yüzyılda Adana vilâyetine bağlı 2000 nüfuslu bir nahiye merkezidir (Kâmus'ı-l-A'lâm, 1889, s. 4313). 20. yüzyılın başında yapılan İstanbul-Bağdat demiryolu Misis'in kuzeyinden geçmektedir.

Misis'in adı 1960 yılından sonra Yakapınar olarak değiştirilmiştir. Yakapınar günümüzde Adana İlinin Yüreğir İlçesi sınırları içinde bir köydür.

Seyahatnamelerde ve Araştırmalarda Misis Kenti

Mopsuesta, Mamistra (Mampsista, Mamista, Malmistra Masisa veya Misis; Kizzuwatna/Kilikya'nın en önemli antik kentlerindendir. Antik yerleşmenin höyüğün güneyinde Ceyhan Irmağı'nın kenarında olduğu tahmin edilmektedir. Ama sonradan, bir köprüyle bağlanan kentin doğusuna doğru da yayılmıştır (Pekary, 1966, s. 139-141; Magie, 1950, s. 1148). Neolitik Çağ'dan günümüze kadar yerleşmelere sahne olmuş, uğradığı çok sayıdaki istila ve geçirdiği çok sayıdaki deprem bile yerleşimdeki bu devamlılığı aksatmamıştır. Diğer dönemlerde görülen yoğun iskâna rağmen Grek-Hellenistik dönemlerdeki yerleşim o kadar yoğun değildir.

Misis, Tarsus ve Gülek Boğazı yönünden gelip, Adana ve Beylan Geçidi üzerinden Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya giden ticari ve askeri yolların üzerindedir. Bundan dolayı stratejik önemi çok büyüktür.

Ayrıca Ortaçağ'da, Erzurum ve Trabzon yönünden gelen ticaret kervanları da Göksun üzerinden Misis'e iniyordu. Mallar buradaki İtalyan tüccarlar tarafından depolanıyor veya Ceyhan Nehri ya da Gökvelioğlu üzerinden Yumurtalık'a gönderiliyor böylece dağıtımı yapılıyordu. Ceyhan Nehri Misis'in Akdeniz kapısıydı. Kentin denizle ulaşımı ise büyük çapta Ceyhan Nehri vasıtasıyla yapılıyordu. Keza yük gemileri Misis'e kadar gelebiliyordu. Dolayısıyla Eski Çağ'da Ceyhan Nehri'nin seyrüsefere uygun olması nedeniyle denizle de bağlantısı vardı. Bir gezgin, daha 1900'lerde küçük botlarla Misis'e kadar gelinebildiğini yazmaktadır (Schaffer, 1903, s. 40).

Misis'e 1210-1211 yıllarında uğrayan Wilbrand von Oldenburg, şehrin etrafının kuleli surlarla çevrili olduğunu ve bu surların da tamire ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (Von Oldenburg, 1859, s. 17). Çukurova'yı gezen 19. yüzyıl seyyahları, Misis'in yerleşimini ve toplumsal yapısını mimariye girmeden genel yorumlarla anlatmışlardır (Von Oldenburg, 1859, s. 17; Ersan, 2000, s. 270; Yavuz & Özmen, 2000, s. 290; Texier, 2002, s. 138; Barker, 1853, s. 64-71; Langlois, 1861, s. 446-463; Davis, 1879, s. 64-69; Alishan, 1899, s. 284-290).

Misis'ten 1671'de geçen Evliya Çelebi buranın harap ve küçük bir mevki olduğunu, şehir dışındaki köprünün öbür yakasında bakımsız haldeki hanın 4. Mehmed'in emriyle Köprülü Mehmed

Paşa tarafından onarıldığını ve bu handa misafir olan yolculara ekmek ve çorba ikram edildiğini, 300 kişilik bir askerî birliğin hanı koruduğunu, görevlerinin bittiği yerde kervanlardan “selâmet kâğıdı” aldıklarını, hanın etrafında çatısı toprak örtülü 380 ev, köprü ile han arasında kâğır dükkânlar ve karşı tarafta çok eskiden beri kullanılmakta olan değirmenlerin bulunduğunu kaydeder (Evliya Çelebi, 1985, s. 43-44).

Günümüze ulaşan kalıntılar ve kent üzerinde yapılan incelemelerde seyyahların anlatımlarıyla uyuşacak şekilde Misis’in etrafının surlarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Höyük ve Akropol çevresindeki surlar yoğun tahribat nedeniyle ancak yer yer izlenebilmektedir. Günümüze ulaşan surların büyük bir bölümünün kare şeklinde düzgün kesme taş ve hafif yonu taşlardan yapıldığı ve duvarlarda moloz taş harç dolgu olduğu görülmektedir. Bunun yanında yerleşimin doğusunda ve köprüye bakan taraflarında sur duvarı parçaları halen görülebilmektedir. Günümüze ulaşan duvar kalıntıları ve temel izleri, şehri çeviren surların üst noktalarda dik, ulaşılması daha zor kısımlardan geçirildiğini göstermektedir (Resim 1-2).

Resim 1: Misis Şehir Haritası (Budde 1929).

Resim 2: Misis Şehir Haritası (Davis 1879).

Kalkolitik, Eski Tunç Çağı, Kizzuwatna Krallığı, Demir Çağı, Geç Roma, Bizans, Emevi ve Abbasi dönemlerinde çok yoğun olarak iskân edildiği anlaşılmakta (Kum, 1955, s. 97), bilinen yazılı kaynaklar ve özellikle Orta Çağ'dan kalma mimari yapılar ve mezarlar bunu açıkça kanıtlamaktadır. Kazılarda ortaya çıkarılan yapılar arasında en başta sarnıçlar, döşeme mozaikleri ile akropolisde, büyük kapı ve kuleleri ile kent surları vardır.

Misis'te 1948 yılından beri sondaj ve kazılar yapan Bossert, şehri çeviren surların üç ana kapısının olduğunu söyler. Bunlardan Adana Kapısı batıya, Halep Kapısı doğuya açılıyordu. Üçüncüsü olan Köprü Kapısı ise iki yanda yüksek duvarları olan bir geçit şeklinde iç kaleye açılmaktaydı (Bossert, 1956, s. 40-41; Bossert, 1958, s. 11-20). Ayrıca Bossert, bu çalışmalarda yüzeye yakın birçok sarnıç, su kuyusu ile Roma, Bizans kalıntılarına ulaşmıştır (Bossert, 1959, s. 1-15).

Çok sayıda sarnıçın 703 yılında Misis'i geri alarak kaleyi tamir ettiren ve yeni bir cami yaptıran Abdullah zamanında yapıldığı tahmin edilmektedir (Bossert, 1958, s. 462). Misis'te iki Arapça yapı yazıtı bulunmuş, her iki yazıtın da M.S. 7. yüzyılda Araplar tarafından Misis'in ilk kez fethedildiği döneme ait olduğu ve şehrin o dönemde Al Masisa adını aldığı anlaşılmaktadır (Sayar, 2004, s. 158).

Misis'te 1956-1959 yılları arasında kazılar yapılmıştır. 1956 yılında günümüzdeki Misis Mozaik Müzesi olarak kullanılan alanda 4. yüzyıl mozaiklerini açma çalışmaları yapılmış, höyükte ise Bizans kültür katında çalışılmıştır. 1957 yılı kazılarında yine mozaikli alan ve höyükte çalışılmış, höyükte İslami Çağa ait bir sarnıç ile yüksek kaliteli sırlı Bizans seramiklerinin yapıldığı yerel atölyeler bulunduğu bildirilmiştir. Misis'te camın işlenişine ait atık maddelere de rastlanılmış, bunların da cam üretimini yansıttığı belirtilmiştir (Erten, 2000, s. 173).

Misis (Havraniye) Hanı

Adana İli, Yüreğir İlçesi, Yakapınar Beldesi, Geçitli/Havraniye Köyü sınırlarında, Ceyhan Nehri üzerindeki Misis Taş Köprü'nün hemen güneydoğu ucunda, Adana-Ceyhan yolunun doğu kenarında yer almaktadır(Resim 3).

Resim 3: Misis Hava Fotoğrafı (Google Eart)

Hanın çevresinde mevcut durum itibariyle fazla bir yapılaşma görülmez. Kuzeyinde (kuzeybatısında) taş köprü, batı tarafında aynı zamanda kendisini sınırlayan yolun batı yanındaki bir bahçelik içerisinde, Osmanlı döneminde inşa edildiği kabul edilen Lokman Hekim Camisi'ne ait kalıntılar yer alır (Resim 3).

Tarihi:

İnşa kitabesi günümüze gelemeyen yapı, araştırmacılar tarafından 13. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Yazılı kaynaklarda kervansarayın yapım tarihi ile ilgili farklı bilgiler vardır (Müderrisoğlu, 2001,.s.443).

Bazı araştırmacılar yapının Anadolu Selçuklu hâkimiyetinde (1127-1155) iken ticaret kervanları ve hacıların güvenliğini sağlamak için inşa edildiğini (Özmen, 2000, s. 214); Eravşar ise, günümüze duvarının sadece bir kısmı gelen yapının 13.yüzyıla tarihlendirilse de Osmanlı döneminde restore edildiğini ve Havraniye olarak da bilinen Misis hanının, Selçuklu kervansaraylarına göre farklı bir üslupla ele alındığını söylemiştir (Eravşar, 2007, s. 587).

Hacıların kervan yolu üzerinde kurulan bu yapı kompleksi, Osmanlı döneminde yol üzerindeki en sağlam yapıdır. Bazıları, hanın taç kapısındaki bezemenin Selçuklu dönemine ait olmadığını ve Misis'ten geçen Sultan Han tipinde bir yapı olduğunu belirterek kesin bir tarih vermemiştir (Erdmann, 1961, s. 203; Güreşsever Cantay, 1975, s. 235). Cantay (1975, s.235) yapının kesin olarak tarihlendirilemeyeceğini, Selçuklulardan sonra bölgede 1266 yılından itibaren

Mısır Türk Memlûklularının yaşadığını ve 13. yüzyıl sonlarında kısa bir süre buraya yerleşen Ramazanoğulları'nın inşa faaliyetlerinde bulunmadığını belirtmiştir.

Kilikya bölgesini ziyaret eden gezginlerden bazıları seyahatnamelerinde handan bahsederek bazı bilgiler vermişlerdir: “Keferbina (kâfirler/sadık olmayanlar köyü) Köyü Köprüsü’nün öbür tarafında, nehrin sol kıyısında olduğunu, tüccarlar tarafından Suriye ve Orta Asya kervansaraylarına menzil için yapılmış olduğunu, hanın yanında daha küçük boyutlu hiçbir özelliği olmayan başka bir han daha görüldüğünü, bunu bâc hizmetine veya köprü parasına dönüştürdüklerini (Langlois, 1861, s. 462); Alishan (1989, s.290) ise Kafırbina” (kâfirler/sadık olmayanlar köyü) olarak tanımladığı bu köyde köprünün batı ucunda bir okul kalıntısı, karşısında bir “şato” (?), cami, bir konaklama yeri, bir kışla ve gümrük bulunduğunu yazmaktadır.

Bazı kaynaklarda, zamanla harap olan kervansarayın yerine 4. Mehmed’in emriyle Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa’nın 1072/M. 1661-1662 yılında büyük hanı yaptırdığı yazılıdır (Anonim, 1982, s. 160; Cantay 2001, s. 135).

Bugün kazıyla büyük bir bölümü ortaya çıkarılan yapı, plan ve mimari özellikleri açısından ele alındığında Anadolu’dan Balat’taki 1 No’lu Han’la, özellikle de Suriye’de görülen Memlûklü Hanlarıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Bu nedenle yapının plan, malzeme, teknik, cephe düzeni ve süsleme özelliklerinden hareketle 14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Yapının banisi ve mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yapı inşa edildiği dönemden günümüze kadar çeşitli onarımlar geçirmiştir. Özellikle depremler sonrası tahrip olan yapının bazı bölümlerinde onarımlar yapılmıştır. Hanın 1830’da Hasan Paşa tarafından onarıldığı, giriş kapısı üstündeki Arapça yazıtta onarımı yaptıran kişinin isminin ve tarihinin yazıldığı Langlois tarafından belirtilmiştir (Langlois, 1861, s. 461-463). Ancak bahsi geçen kitabeye bugün ulaşılamamaktadır.

Bölge ve yol, Osmanlı döneminde de önemini korumuş olmalı ki muhtemelen kapasite yetersizliği nedeniyle hanın güneybatı köşesine bitişik olarak doğu batı doğrultusunda 17. yüzyılda Osmanlı Hanı inşa edilmiştir. Eski bir fotoğraf (19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başına tarihlenen) Misis Hanı ile 17. yüzyılda inşa ettirilen ve bugün mevcut olmayan bir Osmanlı hanının birlikte kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Fotoğrafta bu iki han ve Lokman Hekim Camisi sağlam olarak görülmektedir (Resim 4). Bu fotoğraf yapıları ve birbirleriyle ilişkilerini çok net ortaya koymaktadır. Misis Hanı’nın batı bölümünün avlu duvarına kadar yıkılmış olduğu mevcut fotoğraftan belirlenebilmektedir. Olasılıkla Fransız işgali sonrası her iki yapı da büyük bir tahribata uğramış ve tekrar kullanılmamış olmalıdır. Bazı araştırmacılar Misis Hanı’nı “Eski Han”, Osmanlı dönemi yapısını ise “Yeni Han” olarak adlandırmışlardır (Izgiz, 1969, s. 16-17; Güreşsever, 1975, s. 236; Müderrisoğlu, 2001, s. 443; Wimmel, 2011, s. 22). Bölgede 1950’lerde çalışan araştırmacıların anlattıkları ve fotoğraflar da bu görüşü desteklemektedir (Oto-Dorn, 1955, s. 117-118, Abb. 5-9). Daha sonra 1960’lı yıllardan sonra yeni yol yapıldığında bölge tamamen ıssızlaşmış ve terkedilmiştir.

Resim 4: 19.yy. sonu 20.yy. başı Antik Misis Köprüsü ve Misis Hanı (Ürgenç 2013, s. 327)

Doğal sebepler yanı sıra insan eliyle yapılan bazı tahribatlar sonucu kuzey cephenin bir bölümü ile güneydeki kapalı mekâna giriş kapısının yer aldığı tonoz örtülü bölüm dışında temel seviyesine kadar yıkılan yapının 20. yüzyıldan itibaren de kullanılamadığı anlaşılmaktadır.

Büyük ölçüde harap vaziyetteki eserin kurtarılması için öncelikle restorasyona yönelik kazı çalışmaları yapılmış, kazı sonrası restorasyon-konservasyon projesi hazırlanarak Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne sunulmuş ve konservasyon ağırlıklı proje ilgili kurul tarafından onaylanmıştır.

Planı:

Kare planlı yapı, ortada revaksız açık avlu ve onu dört yönden kuşatan galeri bölümlerinden oluşmaktadır (Resim 5).

Kuzeyde taçkapısı ve doğusundaki duvar, güneyde avluya girinti yapan kare planlı eyvan ve onun doğusundaki duvar parçası görülmektedir. Kazıyla ortaya çıkarılan bölümler de temel seviyesinde olduğu için mekânların biçimlenişi ve bölüntüleri, kapı detayları kısmen belirlenebilmektedir (Resim 5).

Temel seviyesinde de olsa kazı sonrası ortaya çıkarılan duvar ve döşeme izleri plan hakkında bilgi vermektedir. Taçkapının güneyinde kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı giriş mekânı, onun iki yanında kuzey güney yönünde dikdörtgen planlı iki bölüm ile bu mekânların doğusunda doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı başka bir bölüm daha vardır. Bu bölüm batıdan bir kapıyla avluya açılmaktadır (Resim 5).

Avlunun doğusunda kuzey güney doğrultusundaki dikdörtgen planlı mekânın içi temel seviyesinde izleri görülen doğu batı yönündeki duvarlarla üç bölüme ayrılmıştır. Bu mekândan kuzey ve güneyde yer alan iki kapı açıklığıyla avluya geçilmektedir (Resim 5).

Güneyde benzer şekilde doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir mekân vardır. Bu mekân doğudan bir kapı ile avluya açılmaktadır. Ayrıca eksendeki doğu batı yönünde dikdörtgen planlı bölümün, duvardaki dilatasyondan hareketle sonradan eklendiği söylenebilir. Mekânın güneyinde kemerli büyük bir açıklık, batısında bir niş kuzeyinde ise eksende bir kapı yer almaktadır (Resim 5).

Avluyu üç yönden kuşatan kapalı mekânların içinde yaklaşık bir metre genişliğinde kademeli bir sekinin simetrik olarak tümünde yer aldığı görülmektedir. Bu sekilerden güney ve doğudakinde altışar, kuzeydekinde ise üç nişli düzenleme dikkati çekmektedir. Benzer düzenlemenin batıda yolun altında kalan bölümde de olabileceğini söylemek mümkündür (Resim 5).

Ayrıca avluya bakan mekânların kapı açıklıklarının dışındaki bölümlerinde farklı genişlikte sekilere ait izler bulunmaktadır (Resim 5).

Resim 5: Misis Hanı Rölöve Planı ve Genel Görünüm.

Dış Tasvir

Yapının sadece kuzey cephesinin doğu bölümü ile taçkapısı günümüze gelebilmiştir. Cephede eksende yer alan taç kapısı tonoz kavsaralıdır. Kademeli kuşatma kemeri yüzeyinde lotusların palmetlere çerçeve oluşturduğu; kemerlerin doğu ve batısındaki madalyonlar içinde ise bir merkezden çıkan palmet ve rumilerden oluşan bitkisel bezemeli süslemeler görülmektedir (Resim 6).

Resim 6: Taçkapı

Güneyde eksende avluya çıkıntı yapan mekânın kuzey cephesinde eksende dikdörtgen bir kapı ve onun üzerinde küçük bir pencere açıklığı vardır. Doğu ve batı cepheleri oldukça sade tutulmuştur. Güney cephede galerinin avluya açılan kemerli açıklığı ile sonradan eklenen mekânın duvarları görülmektedir. En son fotoğrafta da kemer ile mekânın duvarındaki dilatasyon bu görüşümüzü desteklemektedir (Resim 7).

Resim 7: Güneydeki Mekânın Doğu, Kuzey, Batı, Güney Cephesi ile Güneybatı Köşesi (Şenel 2016).

Diğer cepheler temel seviyesine kadar yıkılmıştır (Resim 5, 8).

İç Tasvir

Yapının içinde duvarlar büyük ölçüde yıkıldığı için tanımlama yapmak oldukça güçtür. Dikdörtgen giriş bölümünde sivri tonoz başlangıcı kısmen görülürken; galeri bölümlerindeki sekiler ve bunların üzerinde simetrik yerleştirilen duvar payeleri ile avluya çıkışı sağlayan kapı açıklıkları görülmektedir (Resim 8).

Resim 8: Genel Görünüm.

Güneyde avluya çıkıntı yapan dikdörtgen planlı eyvan biçimindeki mekânın içinde kuzey duvarında eksende dikdörtgen bir kapı, kapının üzerinde dikdörtgen bir pencere ile batı duvar alt seviyesinde dikdörtgen bir niş bulunmaktadır (Resim 9). Güneyde ise galerinin sivri kimeri ile mekânın duvarının birleşme noktalarındaki dilatasyon görülmektedir (Resim 10).

Resim 9: Kuzey Duvardaki Kapı, Üst Seviye Penceresi ve Batı Duvardaki Niş

Resim 10: Güney Duvar ile Galerî Kemerinin Birleşme Yerlerindeki Dilatasyon ve Açılma.

Malzeme ve Teknik

Günümüze ulaşan mevcut kalıntılara göre yapıda inşa malzemesi olarak kesme ve moloz taş, bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı ve sıva kullanılmıştır (Resim 7-11).

Duvar, kemer, lento gibi yapı elamanları tamamen düzgün kesme taş bloklarla örülmüştür. Eyvan bölümünde ise üzengi hattı üzerinde kalan tonoz örtüsü moloz ve kaba yonu taş örgülüdür (Resim 7-11).

Binanın duvarları esasen moloz taşlar arasına kireç harcı kullanılarak örülmekle birlikte, iç ve dış yüzeyler düzgün kesme taş levhalarla kaplanmıştır. Ayrıca derzlerinin de düzensiz oldukları görülmektedir (Resim 9-11).

Resim 11: Kuzey Cephe Duvar Örgüsü.

Yapının güneyindeki eyvanın kemer çevresinde kalan duvar bölümlerinde ve tonoz örgüsünde özgün olmayan moloz taşların kullanıldığı, tonoz örgüsünde ise yer yer tuğla dolgu ve tamamlamalar yapıldığı görülmektedir.

Taş malzeme tür özelliklerine göre incelendiğinde; beyaz, beyaz krem, kırmızımsı krem gibi renklerde görülen ancak krem beyaz türün baskın olduğu sedimental kökenli kireç taşı türünün örgü malzemesi olarak kullanıldığı; duvar içerisinde görülen beyaz renkte mermer (sütun tamburu gibi) malzemenin ise antik kentten alınarak, devşirme malzeme niteliğinde örgüye yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Şener, 2016, s. 6).

Malzeme kullanımı işçilik özellikleri açısından incelendiğinde; yapının değişik bölümlerinde farklılıklar görülmektedir: Kervansarayın beden duvarlarında, eyvanın duvar, kemer ve lentolarında kullanılan taşların dışa bakan yüzleri tümüyle düzgün kesme taşla yapılmıştır. Tonozun kavisli örgüsünü oluşturan taş örgüde (yüzeyine uygulanacak sıva nedeniyle olsa gerek) kaba yonu-moloz taşlar yer almıştır (Şener, 2016, s. 6 -7).

Yapının avlu bölümünde zemin kaplaması, duvar ve kemerlerde olduğu gibi düzgün kesme taştır. Taş boyutları duvar örgüleriyle benzer ölçülerdedir.

Harç, kireç, kum-taş tozu karışımı ve sıkı gözeneklidir. Duvar, kemer ve tonoz örgülerinde, kaplamaları ve içteki moloz dolguyu birbirine bağlayarak örgüyü tamamlayan derz dolgu malzemesi olarak kireç harcı kullanılmıştır. Beden ve mekân duvarlarında taşlar arasında kalan derz dolgusu harç kalınlıkları genelde düzenlidir. Derz kalınlıkları genelde 1-3 cm. arasında ancak daha çok 1-2 cm. (yalnız yumuşak yük geçişinin sağlanması için yerleştirilmiş olduğu anlaşılan) ölçüler vermektedir. Eyvan tonozunun kaba yonu- moloz örgüsünde derz kalınlıkları taş boyut ve kullanım özelliklerinden dolayı düzensizdir (Şener, 2016, s. 7-8).

Sıvaya eyvan bölümünde kaba yonu-moloz taşlarla örülmüş tonoz örgü yüzeylerinde parçalı kalıntılar şeklinde rastlanmaktadır. Eyvanda kemer içlerindeki taş yüzeylerde görülen ince sıva tabakası kalıntıları ve gerek mekân içinde ve gerekse mekânın avluya bakan cephelerinde görülen kalın ya da ince sıva tabakaları ile bu tabaka yüzeyindeki badanalı boya kalıntılarından yola çıkarak, yakın dönemde yapının konut olarak yeniden kullanıldığı söylenebilir (Şener, 2016, s. 8).

Özgün sıva kalıntılarının krem renkli, ince kum ve kireç karışımı ve sıkı gözenekli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Şener, 2016, s. 8).

Süsleme

Yapıda süsleme bugün sadece giriş kapısının kademeli kuşatma kemer yüzeyinde ve kemerin doğu ve batısındaki madalyonlar içinde görülmektedir. Kemer yüzeyinde palmet lotus dizisinden oluşan bitkisel kompozisyonlu; madalyon içinde ise merkezdeki altı köşeli yıldızın köşelerinden çıkan dalların palmet ve rumillerle sonlandığı karma kompozisyonlu süslemeler bulunmaktadır (Resim 12).

Resim 12: Misis Hanı. Taçkapı Kemer ve Süslemelerden Ayrıntı.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Bu bölümde han, öncelikle plan, cephe düzeni, malzeme-teknik ve süsleme özellikleri bakımından kendisinden daha önce ve aynı dönemlerde inşa edilmiş eserler yanısıra geç dönem yapıları ile de kapsamlı bir şekilde karşılaştırılıp değerlendirilerek tarihlendirilmesi yapılacak ve Türk Mimarisi gelişim çizgisi içerisindeki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılacaktır.

Yapı kare planlı, revaksız avlu ve avluyu dört yönden kuşatan galeriden oluşmaktadır. Kalan izlerden doğu, batı ve güneyin ortak özellikler taşıdığı görülür. Kuzey bölüm ise taçkapı ve giriş bölümünün iki yanındaki mekân düzenlemesi ile farklılık göstermektedir (Resim 5).

Tek katlı yapı, revaksız açık avluyu dört yönden kuşatan barınak bölümü ile Anadolu Han mimarisinde *karma tip* olarak bilinen hanlara benzemektedir. Ancak düzenleme olarak Anadolu Selçuklu dönemi hanlarından daha çok Eyyübi ve Memluklu dönemi hanlarıyla ortak özellikler gösterir.

Kare planlı revaksız açık avlunun dört yönden mekânlarla çevrili olduğu Anadolu Selçuklu dönemine ait herhangi bir örnek bugün için bilinmemektedir. Bu kurguya en yakın yapı olan Evdir Han, dikdörtgen avlusu, avlunun dört yönden revaklarla kuşatılması, ana eksenlerde yer alan eyvan kurgusu, dışa taşkın taçkapısı ve dıştan duvarları destekleyen payandaları ile Misis örneğimizden oldukça farklıdır. Antalya Kargı Han ile kare planlı avlu düzenlemesi bakımından ortak özellik gösterirken, avlunun doğusunda küçük beş mekânın yer alması, batısında ise çift sıra revakların bulunması, kuzeyindeki iki bölümlü barınak kısmı, dışa taşkın taçkapısı ve kuzeybatı köşedeki payandalarıyla tamamen farklıdır (Şaman, 1995, s. 300-303, Levha 2). Avlusunun dört yönden revak ve mekânlarla çevrilmesi açısından ilişkili diğer bir yapı ise Antalya Kırkgöz Han'dır (Palaz Yıldırım, 2019, s. 225-226). Han, dikdörtgen planlı, iki yönden çift sıra revaklı avlusu, kapalı

bölümün kuzeyde diğer bölümlerle bağlantısız olarak kurgulanması; yine dışa taşkın taçkapısı ve duvarların payandalarla desteklenmesi bakımından Misis Hanı'ndan farklı bir düzenlemeye sahiptir.

Anadolu'dan en yakın örnek Menteşeoğullarına ait Balat 1 No'lu Handır (Resim 13) (Baş, 1989, s. 106-110, plan 25). Bu han kare planı, dört yönden mekânlarla kuşatılan revaksız açık avlusu ile benzerlik taşıırken, doğusundaki bölümün üç mekândan oluşması ve bu mekânların birer kapı ile avluya açılması ile Misis Hanı'ndan ayrılmaktadır.

Resim 13: Balat 1 No'lu Han (Baş, 1989)

Misis hanı kare plan, revaksız avlu ve avlunun üç yönden galeri ile kuşatılması açısından Suriye'deki Eyyübi döneminden Koşar Hanı (12. yüzyıl ortaları), Tümen Hanı (1189), Aru Hanı (1181-1182) (Sauvaget, 1939, s. 48-55, çizim 3-5); Memluklu döneminden de Etne (1234) (Resim 14), Aiyash Hanı (1291) (Resim 15), Breidj Hanı (1320) (Resim 16), Seyhun Hanı (14. yüzyıl) (Resim 17), Sebil Hanı (1371-1372) (Resim 18) (Sauvaget, 1940, s. 1-9, çizim 6-8) vb. yapılarla ortaklıklar göstermektedir.

1234 tarihli Suriye'deki Etne Hanı plan ve mekân düzenlemesi açısından Misis Hanı'na; revaksız avlunun üç yönden galeri ile kuşatılması, giriş bölümünün iki yanında birer dikdörtgen mekânın bulunması ayrıca galerilerin üç yönden ikişer kapı ile avluya açılması bakımından en çok benzeyen handır (Resim 14). Sadece Misis hanında eksende yer alan kemerli giriş ile galeri bölümlerindeki sekiler yapıda görülmemektedir.

Resim 14: Etne Hanı Planı, (Sauvaget, 1939)

Yine Suriye’de Memlüklu döneminde inşa edilen 1291 tarihli Aiyash Hanı da genel özellikleri açısından benzerken, giriş kısmının iki yanındaki dikdörtgen mekânların kuzey güney yerine, doğu batı yönünde düzenlenmesi ve Misis Hanı’nın güneyinde ekseninde konumlandırılmış giriş ile galeri bölümündeki seki uygulaması, Aiyash Hanı’nda da yoktur (Resim 15).

Resim 15: Aiyash Hanı Çizimi, (Sauvaget, 1940) **Resim 16:** Breidj Hanı Çizimi, (Sauvaget, 1940)

Suriye’de 1320 tarihli diğer bir Memlüklu yapısı Breidj Hanı’da ortak özellikler yansıtmakla birlikte diğer bölümleri günümüze gelemediği için daha fazla ortak özelliklerin olup-olmadığı konusunda net bir değerlendirme yapmak mümkün değildir (Resim 16).

Suriye’de Memluklu döneminde 14. yüzyılda inşa edilen Seyhun Hanı plan ve mekân kurgusu, galeri bölümlerindeki duvar payeleriyle oluşturulan niş düzenlemeleri ile benzerlik gösterirken, giriş bölümünün bir yanında dikdörtgen mekânın bulunmasıyla ayrılmaktadır. Yine kapalı bölümlerdeki sekiler bu yapıda da bulunmamaktadır (Resim 17).

Resim 17: Seyhun Hanı Çizimi, (Sauvaget, 1940) **Resim 18:** Sebil Hanı Çizimi, (Sauvaget, 1940)

1371-1372 tarihli Sebil Hanı’da giriş bölümünün iki yanında ki mekânların doğu-batı yönünde ve avluya açılan galeri kapıların sadece ekseninde birer tane olması ile farklılık gösterir (Resim 18). Ayrıca, Sebil Hanı doğu cephesi köşelerinde yer alan biri daire, diğerleri altıgen kesitli köşe payandaları Misis Hanı’nda yoktur.

Plan ve mekân kurgusu açısından benzer yapılardan biri olan Eyyübi dönemine ait Kara Han (12. yüzyılın ikinci yarısı) ise güneyde eksende kare planlı, haç tonoz örtülü bir mescidin yer almasıyla farklılık göstermektedir (Resim 19). Fakat Misis Hanı'nın güney bölümünde de eksende dışa kemerle açılan bir bölüm bulunmaktadır. Güney duvarı temel seviyesinde olduğu için burada bir mihrap nişinin olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Bu bölümün önüne kare planlı bir mekânın eklenmesi, buranın farklı bir işlevi olduğuna işaret etmektedir. Çok net olmamakla birlikte Misis Hanı'nda bu bölümün mescit olarak planlanıp, yetersiz kalınca da kuzeyine bu bölüm eklenerek genişletilmiş olabileceği akla gelmektedir. Ancak eldeki veriler doğrultusunda kesin bir şey söylemek bugün için mümkün değildir (Resim 20).

Resim 19: Kara Han Çizimi, (Sauvaget, 1939)

Resim 20: Misis Hanı. Mescit Mekânı Restitüsyon Denemesi

Cephe düzeni açısından değerlendirdiğimizde yapı dışa taşkın ve yüksek olmayan, cepheyle hem yüz taçkapı düzenlemesiyle Anadolu Selçuklu örneklerinden ayrılmaktadır. Bu tür düzenlemeler Suriye ile Güney ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Eyyübi ve Memluklu Hanlarında da görülmektedir. Bunlardan bazıları Arus Han (1181), Seyhun Han (14. Yüzyıl) ve Dennun Han (1376)'dır.

Resim 21: Arus Han. Giriş Cephesi ve Taçkapı (Tavernari, 2010)

Resim 22: Seyhun Han Giriş Cephesi ve Taçkapı. (Tavernari, 2010)

Resim 23: Dennun Han Taçkapısı. (Tavernari, 2010)

İç mekân açısından ele aldığımızda özellikle kazı sonrası açığa çıkarılan doğu ve güneydoğu bölümlerin duvarlarındaki duvar payesi başlangıçları, Suriye'deki Memluklu dönemine ait hanlardaki (Seyhun Hanı, 14. yüzyıl, (Resim 17); Sebil Hanı 1371-1372 (Resim 18, 24) uygulamalarla paralellik göstermektedir.

Malzeme olarak duvarlarda düzgün kesme taş, örtüde ise moloz ve kaba yonu taşın kullanılması açısından değerlendirdiğimizde yapı, Suriye'deki Etne Hanı (1234), Aiyash Hanı (1291), Breidj Hanı (1320), Seyhun Hanı (14. yüzyıl), Sebil Hanı (1371-1372) (Resim 24) vb. yapılarla benzerlik gösterir. Anadoludan ise Ağzıkara, Alay, Kesikköprü, Kargı, Kırkgöz Han vb. hanlar sayılabilir.

Resim 24: Sebil Hanı. Cephe, Duvar, Duvar Payeleri ve Örtü (Tavernari, 2010)

Süsleme açısından değerlendirdiğimizde han, yoğun süsleme programına sahip olmaması ile Anadolu Selçuklu, taçkapı kemer yüzeyi ile kemerlerin iki yanındaki madalyonlar içindeki süsleme programlarıyla da, bazemenin görülmediği Koşar Hanı (12. yüzyıl ortaları), Tümen Hanı (1189), Aru Hanı (1181-1182) (Sauvaget, 1939, s. 48-55, çizim 3-5); Etne (1234), Aiyash Hanı (1291), Breidj Hanı (1320), Seyhun Hanı (14. yüzyıl) ve Sebil Hanı (1371-1372) (Sauvaget, 1940, s. 1-9, çizim 6-8) gibi Eyyübi ve Memluklu hanlarından ayrılmaktadır.

Yapılan kazı çalışmasıyla ortaya çıkan kalıntılar ve izlerden hareketle değerlendirdiğimizde Misis Hanı tek katlı, kare planlı, revaksız açık avluludur (Resim 25). Ana girişi kuzey ekseninde olup, girişin iki yanında birer mekânın bulunduğu, giriş bölümünün avluya bakan bölümünde ise kare planlı bir sahanlık ve sundurmanın yer aldığı söylenebilir. Sahanlığın doğu ve batısında dikdörtgen sekilerin, köşelerde de yine dikdörtgen mekânların bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı aks üzerinde güneyde ekseninde sivri kemerli açıklığın daha sonra önüne eklenen dikdörtgen planlı, üzeri tonoz örtülü bir mekânla kapatıldığı düşünülmektedir (Resim 25). Eksenin iki yanında kapı açıklıklarının bulunduğu, bu açıklıkların dışındaki bölümlerin önünde yine sekilerin yer aldığını; avlunun kuzey ve güney köşelerinde farklı ölçülerde kare veya kareye yakın döşemesiz bölümlerin olduğu ve bu bölümlerin de bazı ihtiyaçları karşılamak amacıyla (duş, tuvalet vb.) kullanılmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Resim 25: Misis Hanı Restitüsyon Planı

Galeri şeklinde düzenlenmiş bölümlerin avluya, doğu ve batıda eksene simetrik ikişer, kuzey ve güneyde eksende bir, eksenin doğu ve batısında birer olmak üzere üçer kapı ile açıldığı görülmektedir. Kapalı bölümlerin duvar taraflarının sekilerle yükseltilerek zeminden ayrıldığı, bu sekiler üzerindeki duvar payelerinin üzerine örtüyü oluşturan tonozları taşıyan kemerlerin oturduğu; sivri, haç veya çapraz tonozların örtüyü oluşturduğu ve yapının düz damlı olduğu anlaşılmaktadır (Resim 25).

Yapı plan olarak Anadolu hanları ile benzer özelliklere sahip değildir. Suriye ve diğer Orta Doğu ülkelerindeki yaygın han plan tipine uygun kare planlı ve giriş bölümünün iki yanında dikdörtgen mekânların yer aldığı tip içine girmektedir.

Cephe düzenlemesi bakımından ise Anadolu Selçuklu hanlarındaki dışa taşkın ve anıtsal taçkapı örnekleri ile duvarların payandalarla ve payelerle desteklendiği tipten farklıdır. Oldukça sade, anıtsal olmayan, tonoz kavsaralı taçkapı düzenlemesi ile Suriye ve Ürdün'deki Eyyübi ve Memluklu hanlarına daha çok benzemektedir.

Malzeme ve teknik açıdan ise hem Anadolu hem de Suriye örnekleriyle, kesme taş duvar örgüsü, zemin döşemeleri ve moloz taş dolgu gibi özelliklerle benzerlik göstermektedir.

Bezeme programı bakımından ise süslemenin yapının sınırlı kısımlarında görülmesi, cephe, duvarlar ve kapıların günümüze gelememesi gibi nedenlerle çok kesin bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Kemer yüzeyindeki bitkisel bezeme ve diğer kademedeki iç bükey ve dış bükey şerit düzenlemeleri, madalyonlar içinde merkezi kompozisyonlu karma süslemeler, Anadolu Selçuklu ve Memluklu yapılarında karşılaşılan uygulamalardır.

Sonuç olarak;

Yerinde yapılan incelemeler sonucu elde edilen somut veriler ve tarihi kaynaklardan hareketle eserin kare planlı, tek katlı, revaksız avlulu, avluyu kuşatan galeri düzenlemeli han tipinde olduğunu; tarih olarak yine yapıdan gelen izler, çevresinde yapılan kazılarda ele geçen buluntular ve seviyelerinden hareketle Memluklerin Kılıkya Ermeni Prensliğini tamamen ortadan kaldırdıkları 1375 tarihinden sonra inşa edildiğini yani Selçuklu değil Memluklu Hanı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca hanın güneyinde kazı çalışmalarıyla inilen alt seviyelerde açığa çıkarılan seramik atölyesine ait işlikler, fırınlar ve seramik parçalarından Kılıkya Ermeni Prensliği'nin hâkimiyeti döneminde bu alanda 13-14.yüzyıl başında yoğun seramik üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır (Özkul Fındık, 2021, s. 230). Hanın bu atölye alanı üzerindeki konumu da bu tarihlendirmeyi destekler niteliktedir.

Misis'in önemli ticaret yolları ve Hac yolu üzerinde yer alması, hemen yanındaki köprünün iki yaka arasında önemli bir bağlantı sağlaması; hem köprüyü hem de hanın önemini artırmıştır. Bu nedenle yapı Ramazanoğulları ve Osmanlı döneminde de onarılarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- Alishan P.L.M. (1899). *Sissouon ou L'Armene-Cilicie, description géographique et historique*, Venise Lazere.
- Altay, M. H. (1965). *Adım adım Çukurova*. Çukurova Turizm Derneği.
- Avcı, C. (2003). *İslam-Bizans ilişkileri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barker W. B. (1853). *Lares and penates or Cilicia and its governors*. Ingram, Cooke, And Co.
- Baş, A. (1989). *Beylikler dönemi hanları*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Belâzûri. (1987). *Fütûhü'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*. (Çev. Mustafa Fayda). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bossert H. (1957). 1956 yaz mevsiminde Misis'te yapılan kazı hakkında rapor. *Türk Arkeoloji Dergisi*, VII (1), Kültür Bakanlığı Yayınları, 40-41.
- Bossert H. (1958). 1957 Misis hafriyatı hakkında rapor. *Türk Arkeoloji Dergisi*, IX(2), Kültür Bakanlığı Yayınları, 5.
- Bossert H. (1959). 1958 Misis hafriyatı hakkında rapor. *Türk Arkeoloji Dergisi*, X(1), Kültür Bakanlığı Yayınları, 11.
- Budde, L. (1969). Antike mosaiken İn Kilikien I. frühchristliche mosaiken İn Misis/Mopsuestia. *Beitrage Zur Kunst Des Christlichen Ostens*, 5.
- Buyruk H. (2011) *Sis'i (Kozan) Akdeniz'den Kapadokya'ya bağlayan kervanyolu kaleleri*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buyruk H. (2013). Adana Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Hristiyanlarca kullanılmış iki antik lahit. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 166-177.
- Buyruk, H. (2016). Tarihi kervan yolları kavşağında bir kent; Misis. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, (15), 236-244. ISSN:1309-9302
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Download/Article-File/273718>.

- Cantay, G. (2001). Güney-doğu anadolu ticaret yolları ve menzil kuruluşları. *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*. 25-27 Ekim 2000 Hatay, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayımları, 131-137.
- Cantay Güreşsever, G. (Tarihsiz). *Güneydoğu Anadolu ticaret yolları ve menzil kuruluşları*. www.Akmb.Gov.Tr
- Davis E. J. (1879). *Life in Asiatic Turkey; A journal of travel in Cilicia*. Edward Stanford, 55, Charing Cross, S.W.
- Demirkent, I. (2005). "Misis". *İslam Ansiklopedisi*. 30, Türkiye Diyanet Vakfı, 178-181.
- Edwards R. (1987). *The fortifications of Armenian Cilicia*. Dumbarton Oaks Press.
- Eravşar, O. (2007). Anatolia-Syria caravan roads and caravansaries in thirteenth century. *Aram*, (19), 583-599.
- Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische karavansaray*. des 13. jahrunderts, 1-2. Gebr. Mann Verlag.
- Ersan, M. (1995). *Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da Ermeniler*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Evliya Çelebi (1985). *Seyahatname*. 9-10, (Çev. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat.
- Foss, Clive F. W. (1991). "Mopsuestia". *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford Universty Press, II, 1408.
- Freely J. (2008). *Türkiye uygarlıklar rehberi 4 Akdeniz kıyıları*. (Çev. Tuncay Birkan, Gürol Koca, Aslı Biçen),Yapı Kredi Yay.
- Güreşsever, G. (1975). *Anadolu'da Osmanlı devri kervansaraylarının gelişmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hawari, M. (2001). Khan Al-Lubban: A caravansarai on the Damascus-Jerusalem road. *Levant*, (33), 7-20.
- Hild, F. H.Hellenkemperi & H.Humger (1990). *Tabula Imperii Byzantini V. Kilikien und Isaurien*. 1. denkschriften / Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, 215.
- Hillenbrand, R. (2000). *Islamic architecture: form, function and meaning*. Edinburgh University Press, 331-376.
- İbnü'l-Esir. (2008). *El-Kâmil Fi'T-Târih*, (Çev: Ahmet Ağırakça...(Ve Öteki...)), Bahar Yayınları.
- İzgiz, S. (1969). *Misis, Kozan ve Belendeki Türk eserleri*. [Yayımlanmamış Lisans Tezi], İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Kum, N. (1958). İslam ve Osmanlı Türkleri devrinde Misis: anıtlar kitabeler. *Anadolu Araştırmaları*, 1 (2), 97-108.
- Langlois V. (1861). *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus execute pendant les annees 1852-1853*. Hachette Livre-BNF.
- Lubban, M. (2001). Şam-Kudüs yolu üzerindeki kervansaraylar. *Levant The Journal Of The Council For British Research In The Levant*, 33(1), 7-20.
- Mandel Khân, G. (1988). *I caravanserragli Turchi*. Lucchetti, Bergamo.
- Marjorie L., Raso C& Hillenbrand. R. (1992). *Mamluk caravansarais in Galilee*. *Levant*, 24, 55-94.

- Marjory V. & Williams S. (1954). Cilician survey (Kilikya Araştırmaları). *Anatolian Studies*, (IV), 121-174.
- Müderrişoğlu, F. (2001). Osmanlı döneminde Anadolu sağ yolunun Adana-Antakya üzerindeki menzillerin bugünkü izleri. in: *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri. Papers Submitted To International Symposium On Ottoman Heritage In The Middle East*, 441-448.
- Otto-Dorn, K. (1953). Islamische denkmaler Kilikiens. *Jahrbuch Für Kleinasiatische Forschung*. Band II Heft 2, Heidelberg, 113 - 126, Taf. XVII - XXV.
- Özmen, Ö. (2000). *Adana'nın tarihsel yapı dokusu: kaleler, kervansaraylar-hanlar ve camiler, Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı*. (Haz. Erman Artun Ve M.Sabri Koz), Yapı Kredi Kültür Yayınları.
- Özkul Fındık, N. (2021). Human figures on ceramics from Misis in Medieval Anatolia. *Glazed Wares As Cultural Agents In The Byzantine, Seljuk, And Ottoman Lands*. © Koç University Press, Koç University Research Center For Anatolian Civilizations (ANAMED) Series, 215-232.
- Palaz Yıldırım. S.(2019). Kırkgöz han üzerine bir değerlendirme. *Akademik Hassasiyetler*, 6, 223-257.
- Ramsay, W. M. (1903). Cilicia, Tarsus and the great Taurus pass. In: *Geographical Journal*, October, 357 - 410.
- Salman İ. (2008). *Adana valiliği, Adana ilçeleri kültür envanteri II*. Ulusoy Ofset.
- Salmari G. & D'agata (2011). *Cilicia survey project*. Edizioni ETS.
- Sayar H. M. (1992). Doğu Kilikya'da epigrafi ve tarihi-coğrafya araştırmaları 1990. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, IX, 203-221.
- Sayar H. M. (2002). Doğu Kilikya'da epigrafi ve tarihi-coğrafya araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I(20), Kültür Bakanlığı Yayınları, 59-70.
- Sayar H. M. (2003). Doğu Kilikya'da epigrafi ve tarihi-coğrafya araştırmaları 2003. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I (21), Kültür Bakanlığı Yayınları, 155-168.
- Sauvaget, J. (1939). Caravanserais Syriens de Moyen-Âge, caravanserais Mamelouks. in: *Ars Islamica*. (VI), 48-55.
- Sauvaget, J. (1940). Caravanserais Syriens de Moyen-Âge, II. caravanserais Mamelouks. in: *Ars Islamica*. (VII), , 1-19.
- Schultze, V. (1926). *Altchristliche städte und landschaften kleinasiens II*. Druck und Verlag von C. Berteismann in Gütersloh.
- Sümer, F. (1963). Çukurova tarihine dair araştırmalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-98.
- Süryani Mikhail (1899-1924). *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche: 1166-1199*. Nşr. ve Trc. J. - B. Chabot. Typographie de l'Académie de Saint-Lazare.
- Şaman, N.(1995). Karma tipte hanların bir çeşitlemesi üzerine görüşler. *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, 23-27 Eylül 1991. Kültür Bakanlığı Yayınları, 299-308.
- Şener, Y. S. (2016). *Misis (Havraniye) kervansarayı malzeme koruma raporu*.
- Tavernari, C.(2010). Medieval road caravanserais in Syria: an archaeological approach, *Proceedings Of The 6th International Congress On The Archaeology Of The Ancient Near East May, 5th-10th 2009, "Sapienza" - Università Di Roma*. (Edited By Paolo Matthiae, Frances Pinnock,

- Lorenzo Nigro And Nicolò Marchetti With The Collaboration Of Licia Romano), Harrassowitz Verlag.
- .(2010). From the caravanserai to the road: proposal for a preliminary reconstruction of the Syrian road networks during the Middle Ages. <https://www.Researchgate.Net/Publication/281693580>, 711-727.
- Texier C. (2002). *Küçük Asya, coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi*, I-III. (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Thomas K.T. (2004). The arts of Christian communities in the Medieval Middle East. *Byzantium, Faith and Power (1261-1557)*, (Ed. H.C. Evans). Yale University Press.
- Türkiyede vakıf abideleri ve eski eserler* (1983). C.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Umar B. (1993). *Türkiye'deki tarihsel adlar*. İnkılâp Yayınları.
- Ünal A. & Girginer S. (2007). *Kilikya-Çukurova, ilk çağlardan Osmanlılar dönemi'ne kadar Kilikya'da tarihi coğrafya, tarih ve arkeoloji*. Homer Kitabevi.
- Ürgeç O. (2013). *Büyük Adana vilayeti*. Ulusoy Matbaası.
- Wimmel, R. (2011). En passant par la Cilicie architecture subrégionale des caravansérails dans une région frontalière. *4ème Congrès Du Réseau Asie & Pacifique 4th Congress Of The Asia & Pacific Network 14-16 Sept. 2011*, 1-23.
- Von Oldenburg, W. (1859). *Reise nach Syrien Kleinarmenien und in's Heilige*. neşr ve Almanca ter. J.C.M.Laurent.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:
  1. Yazar/First author % 35
  2. Yazar/Second author % 30
  3. Yazar/ Third author % 35
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).